

PRIMERES DADES BIBLIOGRÀFIQUES SOBRE LA UTILITZACIÓ DE L'ANESTÈSIA QUIRÚRGICA A TERRES DE LLEIDA (CERVERA, 1848)*

Carles HERVÀS i PUYAL
Manuel CAHISA i MUR

Els aniversaris solen ser dades apropiades per aprofundir en el coneixement dels fets del passat i completar la informació de que fins ara disposàvem. La commemoració dels 150 anys de la introducció de la anestèsia quirúrgica ha donat lloc a l'aparició de diferents treballs i publicacions que estudien la difusió de la novetat des del nou món fins als diferents països europeus i l'actitud dels cirurgians davant de la possibilitat de suprimir el dolor a les operacions, al mateix temps que intenten establir una cronologia en relació a les primeres intervencions (1-4). A nivell estatal, s'han d'assenyalar els treballs de Franco et al. (5), Cortés et al. (6), Márquez Espinós (7) i Vaca (8) sobre les primeres operacions fetes amb èter a Espanya, i els inicis de l'anestèsia a Santiago de Compostela, Cadis i la Comunitat de Castella i Lleó.

Nosaltres hem publicat diversos escrits destinats a destacar el paper dels dentistes en la introducció de l'anestèsia a Espanya (9), i els fets més destacats ocorreguts a Barcelona després de l'arribada de la nova tècnica al llarg de l'any 1847 (10).

No cal insistir en fets ben coneguts; només recordar que si ens limitem a l'estudi dels inicis de l'anestèsia a Catalunya, les nostres recerques han deixat ben establert que després d'uns experiments amb èter fets amb gossos per part dels catedràtics Josep Castells i Antonio Mendoza el mes de gener de 1847, aquest darrer practicà, el dia 16 de febrer del mateix any, al vell Hospital de la Santa Creu, la primera intervenció quirúrgica amb anestèsia feta al Principat, fet que fou commemorat de manera solemne el dia 20 de novembre de 1997 amb la col·locació d'una làpida en el recinte de l'actual Biblioteca de Catalunya, per part de la Societat Catalana d'Anestesiologia, Reanimació i Terapèutica del Dolor.

Les dades són més confuses pel que respecta a altres llocs de Catalunya. Començant per terrenys gironines, en un article anterior (11) presentarem el paper protagonitzat pel metge de l'Hospital de Sant Jaume d'Olot Pere Casellas i Coll, autor d'un treball en el que descriu les circumstàncies en que dugué a terme una amputació el dia 8 d'agost de 1847, durant la qual utilitzà l'èter com anestèsic. Tot i que el mateix Casellas afirma en el seu escrit que es va veure encoratjat *"por una no muy lejana experiencia de un caso semejante acaecido en un señor de la villa de Figueras en quien la inhalación etérea había producido los más felices resultados"* (12), no s'ha trobat cap referència a aquest cas, raó per la qual el del metge olotí continua essent el primer assaig conegut en aquelles contrades.

Encara hi ha menys informació pel que respecta a la part de Tarragona. De fet, l'única notícia relacionada no amb l'anestèsia, sinó amb la substància responsable, l'èter sulfúric, aparegué en els diaris gairebé a la crònica de successos. Segons es pot llegir al *"Diario de Barcelona"* del dia 5 de febrer de 1847, *"En la referida ciudad de Tarragona, estaba un farmacéutico elaborando el éter, y sin duda por inadvertencia, acercó una luz al recipiente a fin de enterarse del estado de la operación. Aquella sustancia detonó con una terrible explosión (sic), causando daños muy notables en el interior de la botica, pues el mostrador se corrió dos palmos del punto de su asiento, parte de los armarios vinieron al suelo con los botes que contenían, las vidrieras de las puertas se estrellaron contra la pared de enfrente, una claraboya fue arrancada de cuajo y todo el edificio se resintió del sacudimiento. Como por milagro, el operador que hubiese podido ser víctima de semejante accidente, solo sufrió algún daño en la cara y en las manos"* (13). Aquest accident tingué un cert ressò, i fins i tot el trobem recollit a la premsa diària de la capital (14-15). Per altra banda, com que l'èter sulfúric era una substància d'ús variat, no tenim arguments per llençar la hipòtesi de que l'interès d'aquest farmacèutic per l'elaboració del mateix anés lligat a un consum augmentat per una suposada nova utilització com anestèsic. No hem trobat cap més data sobre els primers temps de l'anestèsia a Tarragona.

En canvi, del primitiu ús de l'anestèsia a terres de ponent hem trobat un testimoni prou extens i detallat que mereix ser destacat. Sense poder assegurar que fos realment el primer assaig, al menys és la més antiga referència recollida. Es tracta d'un llarg article en el qual, el metge de l'Hospital de Cervera Josep Carrera descriu el cas d'una amputació feta amb l'ajuda del cloroform com anestèsic. Es publicà a la revista *"El Telégrafo*

Médico", en un dels primer números de l'any 1849, i pel seu interès el reproduïm íntegrament:

"Francisco Pifarre, natural de Castellbó, pueblo inmediato a la Seo de Urgel; de edad de 18 años, temperamento linfático, entró en el hospital civil de Cervera el día 24 de noviembre del año último, en el que se le admitió a causa de la lástima a que movía por sus padecimientos. Su estado era el siguiente: Demacración extrema, color pálido ceniciento, calentura lenta, gastro-enteritis crónica, resultado de una caries del tercio inferior del fémur, articulación fémoro-tibial, y de la tibia, la que tenía toda a descubierto, despidiendo un mal olor insoportable, causado, según el enfermo, por una erisipela flecmonosa de la pierna, que al dilatársela, quedó roto el periostio, y después abandonada de todo recurso del arte, desde primeros de marzo del mismo año.

A la primera visita calculé del todo imposible la curación, no siendo por medio de la ablación del miembro. Consulté el caso con mi amigo el Sr. Carlos Ros, 1er ayudante del 1er batallón de la Princesa, núm. 4, el que fué de mi mismo modo de pensar; por lo que acordamos practicarla lo más pronto posible; aun así, dudando de su éxito por el estado general del enfermo.

El 27 del mismo mes, previo consentimiento del paciente, procedimos a la amputación por el método circular en el tercio superior del muslo: después de haber derramado en una compresa y hecho inspirar al Pifarre un escrúpulo de cloroforma, preparada por el farmacéutico del hospital, D. Luis Duran; quedó completamente insensible. Mientras el Sr. Ros procedió a la sección de las partes blandas en dos tiempos, yo con una mano comprimí la arteria crural y con la otra hice la retracción de los tegidos (sic). Serrado el hueso y ligadas las arterias crural y femoral profunda, nos quedó un muñón mas que suficiente para cubrir completamente el hueso, siendo la hemorragia de tres onzas escasas de sangre. Se le aplicó el apósito y se restituyó a la cama con todo conocimiento, el que no recobró hasta que se le aplicaba el vendaje: no obstante, al herir el periostio dió alguna señal de sensibilidad.

En los seis primeros dias se le tuvo a dieta de leche aguada; sin embargo, hubo alguna reacción, con la cual contábamos cesarian los sintomas gástricos.

El día 4 de diciembre hubo aumento de calentura, con mucha sed, vómitos y evacuaciones albinas muy abundantes.--Prescripción. Sustancia de arroz y tisana de cebada, a pasto.

El día 5, había remisión de síntomas.--Prescripción. La anterior, y cocimiento blanco de Sidenham (sic), para tomar de cuatro en cuatro horas una taza.

El 6, mejora notable.--Cuatro tazas de caldo, en las 24 horas, y el cocimiento anterior.

Siguió mejorando hasta el día 9, en que quedó apirético (sic). Sopa y leche, aumentándosele el alimento hasta ración.

La herida se reunió por primera intención, los cordonetes que ligaban las arterias cayeron a los 15 días, y todo parecía que marchaba rápidamente a la curación completa; pero el día 15, 18 días después de operado, le sobrevino, sin causa conocida, un frío intenso, al que siguió calentura y síntomas gastro-intestinales inflamatorios, dolores agudos en el muñón, y abertura de la herida en una estencion (sic) de dos pulgadas.--Prescripción. Sustancia de arroz, tisana de cebada y fomentos emolientes en el vientre: vendaje compresivo al muslo, hasta hacer reunir los bordes de la herida: curación simple.

El día siguiente hubo remisión de síntomas, calmó completamente el dolor del muñón, pero persistía el cólico de materias biliosas.--Cocimiento blanco de Sidenham y leche.

El 18 estaba apirético (sic), con algún apetito.--Sopa y leche, aumentándosele el alimento gradualmente, hasta ración. Continuación con el vendaje, y curación simple.

En la actualidad se halla competamente cicatrizado el muñón, el enfermo bastante nutrido, en términos que pasea por las salas con dos muletas, sin auxilio de nadie.

Muchas reflexiones podrian hacerse aplicables a este caso, pero nos contentaremos con alentar a nuestros comprofesores, para que recurran a las operaciones quirúrgicas, aun en los casos mas

desesperados, como medio único de salvar muchas víctimas de una muerte inevitable." (16).

La narració de Carrera deixa clars uns quants fets: l'operació es portà a terme el dia 27 de novembre de 1848 a l'Hospital civil de Cervera; l'aplicació de l'anestèsia fou raonablement eficaç; el pacient despertà en bones condicions; i els incidents del període postoperatori poden considerar-se acceptables i dintre del que era habitual a l'època. Finalment, Francesc Pifarré va sobreviure a tot el procés quirúrgic, i la seva recuperació certifica l'èxit del cas.

No es d'estranyar l'ús del cloroform: aquest anestèsic havia desplaçat a l'èter des de feia gairebé un any, doncs a Barcelona l'utilitzà per primer cop Antonio Mendoza el 20 de desembre de 1847.

No tenim masses dades respecte als protagonistes del fet. Les investigacions del Dr. Josep M. Massons ens han permès ampliar algun detall.

De Carles Ros Ferrer sabem que consegueix el títol de sagnador l'any 1839, i que el 23 de setembre de 1841 figura com a 2on ajudant metge. A l'escalafó de 1852 el trobem efectivament com "*1er Ayudante Supernumerario y Viceconsultor honorario. Destinado al 1er Batallón del Regimiento de la Princesa*" (17).

L'autor de l'article, tot i que apareix com "*Sr. CARRERA, (D. José)*", podria tractar-se de Josep Carreras Dalmau, de Bordils, que el 29 d'abril de 1800 es gradua de Cirurgià llatí de 2 exàmens. Durant la guerra de 1808-1814 participà en diverses accions: setges de Roses i Girona, des d'on, per ordre de Antonio de San Germán és traslladat a la "*Brigada ambulante*". Després el trobem en diferents llocs: Tortosa, Fragonals, Pobla de Vallbona, la Calderona i finalment a València el desembre de 1811. Patí baixes per escorbut en dues ocasions. El 18 de gener de 1811 apareix com "*Cirujano del 4º Batallón de la 1ª Sección de Infanteria de línea de la 1ª región Catalana*" (17).

Amb menys probabilitats podria tractar-se de Josep Carreras Rossell, de Mollet, titulat sagnador l'onze de juliol de 1833. El 27 de novembre de 1835 era Practicant intern (17).

Cap altre indici hem trobat al llarg del segle XIX respecte a altres operacions fetes amb anestèsia a Lleida. La manca d'institucions

hospitalàries amb una activitat quirúrgica regular explicaria aquest buit. Això dona més importància a l'experiència d'en Carrera i d'en Ros, malgrat el segle i mig transcorregut des d'aleshores.

BIBLIOGRAFIA

- 1.- Barr M, Boulton TB, Wilkinson DJ, Edits. Essays on the history of anaesthesia. London, The Royal Society of Medicine Press Ltd, 1996.
- 2.- Rushman GB, Davies NJH, Atkinson RS. A Short History of Anaesthesia. The first 150 years. Oxford, Butterworth-Heinemann, 1996.
- 3.- Riera J. Breve historia de la anestesiología. Universidad de Valladolid, Acta Histórico-Médica Vallisoletana XLVIII, 1997.
- 4.- Franco A, Cortés J, Alvarez J. El descubrimiento de la anestesia quirúrgica y su llegada a Europa. A propósito del 150 aniversario de la introducción clínica del éter. Rev Esp Anestesiol Reanim, 1996; 43: 281-287.
- 5.- Franco A, Cortés J, Diz JC, Aneiros F, Alvarez J. Una aproximación al conocimiento de las primeras eterizaciones realizadas en España. Act Anest Reanim (Madrid), 1998; 8 (nº 2): 42-54.
- 6.- Cortés J, Franco A, Aneiros F, Ares X, Alvarez J. Historia de la introducción de la anestesia clorofórmica en Santiago de Compostela. Act Anest Reanim (Madrid), 1998; 8 (nº 2): 63-73.
- 7.- Márquez Espinós C. La escuela médica gaditana y la introducción y desarrollo de la anestesiología como especialidad médica (1847-1935). Act Anest Reanim (Madrid), 1998; 8 (nº 2): 74-86.
- 8.- Vaca Miguel J.M., Vegas M. Contribución al inicio de la anestesia quirúrgica en Castilla y León. Act Anest Reanim (Madrid), 1998; 8 (nº 2): 87-91.
- 9.- Hervás C, Cahisa M. En el CL aniversario de la introducción de la anestesia en España: el papel de los dentistas. Rev Esp Anest Reanim, 1997; 44: 16-22.
- 10.- Hervás C, Cahisa M. La llegada de la anestesia a Barcelona en 1847: historia de un año crucial. Act Anest Reanim (Madrid), 1998; 8 (nº 2): 55-62.
- 11.- Hervás C, Cahisa M, Corominas J Mª. Pere Casellas i els inicis de l'anestèsia quirúrgica a Catalunya. La Comarca d'Olot, 20-11-1986 (nº 388): 16-17.
- 12.- Casellas P. Observación de una caída de pies con luxación del derecho y fractura del peroné, etc., que después de la amputación, terminó por la muerte. (S.l.), Imp. Prosperidad de R. Torres, 1848.
- 13.- Diario de Barcelona, miércoles 5 de febrero de 1847.

14.- Anónimo. Explosión de éter en Tarragona. El Popular, martes 9 de febrero de 1847; 205: 4.

15.- Franco A, Diz J.C., Cortés J., Alvarez J. Fires and explosions with anaesthetics. Br J Anaesth, 1995; 75: 821-822.

16.- Carrera J. Amputación del muslo en su tercio superior mediante el uso de la cloroforma, seguida de éxito feliz. El Telégrafo Médico, 1849; 3: 10-11.

17.- Archivo General Militar de Segovia. Expedientes.

* Comunicació presentada al Xè Congrés d'Història de la Medicina Catalana (Lleida-Alcarràs, 9-11 d'octubre de 1998).